

Ki-kilengett valami mérleg ezen az úton, az egyik serpenyőben ott volt a súlyos tufa (nem szabadulok tőle), a másikban a magenta céklaleves az aranysegélyű tányérban, a szarvassellő a falon, meg a pihengető tehénké a mezőkön. . .

Az első fényképen, melyet kilőttem, Arva vára borong, én pedig, már itt-hon, nagyot derültem, amikor kutakodás közben találkoztam Mátyás király szójátékos fekete humorával: „Arva fuisti, arva eris et in Arva morieris” (árva voltál, árva leszel és Árván fogsz meghalni), dörögte állítólag a kalocsai érseknek, amikor lecsukatta őt. Az utolsó fényképen (a 136-on) érdekes módon egy kassai kőangyal látható, a muzsikáló szökőkút környékéről (nem is értettem elsőre, mi ez a csilivili térszene), háttal nekem. A legkedvesebb fotómon a bártfai zsinagóga falának lepattogzott festékrétegei láthatók: akár a palimpszeszt egy soha el nem olvasható könyvben.

Amikor bementünk egy-egy katolikus templomba vagy zsinagógába, minden alkalommal megjegyeztem magamban, hogy: állj! Te csak egy szemét legeltető turista vagy, és tudd, hogy mások itten istenfélőn és Istent imádón voltak jelen, imádkoztak. (Vagy, a katolikusban, vannak.) A különbség felmérhető.

Az, amit a lengyel katolicizusból szabad szemmel láttunk, vonzó volt, szerény és meleg. Az igaz, hogy Szűz Mária a lengyel hadsereg mennyei főparancsnoka – augusztus 15-én, Nagyboldogasszony ünnepén a városokban nem csak a búcsút, de katonai parádét is rendeztek –, Paweł Huelle szerint azonban az egyházi palástlobogtatás nem lépi túl a túrhetőség határát. Én szeretem a katolikus templomokat, bár ritkán történik meg, hogy valóban érintve érzem magam általuk és bennük. Most Lengyelországban a krakkói utcai kegyhely, szabad ég alatti oltár kapott meg – Zágrábban láttam még ilyet. Mert nagyszerű a nyüzsgő utcán pár percre megállni, netán letérdelni, gyertyát gyújtani vagy elmondani egy röpimát – koncentrálni.

Hazaérvén első utam a kőbányai köztemetőbe vezetett. Ott van eltemetve – vagy ahogy a zsidók írták ki a köveikre: „itt van elrejtve” – a férjem. A sírhely elviselhetetlen hely; az arva beata (az üdvözültek helye) nem az, amit egy ilyen köztemetőben túrsz, fehér árvácskát ültetve. Mi most annyi temetőben

jártunk – szép helyeken, gyönyörű helyeken. Ballagtunk a sírkövek közt, fűben, sárban, szent térben, ahol azonban a vegetáció átvette az uralmat. „Micsoda kéjes érzés mások életén és tetemén taposni!”, kiált fel Kiss Noémi egyik útirajzában, az élet egyik kegyetlen, mégis ártatlan ellentmondására kacsintva rá. „Mások életét három perc alatt elolvasni.”

Hogy az átváltozás hogyan történik, hogyan lesz gyönyörű hely a sír helye, azt nem tudom. Nem fogom az időre, más a titka ennek, többek között talán azoknak a haszid temetőnek az eredendő békessége meg a vegetáció friss, ezerzöld színjátéka. Vagy az istenfélés? Az igazi ima? A népművészet, szemben a mai katolikus giccsel? Nem tudom. A nedves moha, a burjánzó páfrány, a füvek a leskői temetőben a kövekkel vetélkednek, és ez a béke ölen különleges, de nem éles, inkább izgalmas – igen, Noémi, kéjes! – feszültséggel telíti az erdős, esős, illatos domboldalt.

Visszatérve az elejére – hiszen körutat tettünk meg: vakarja a fejét, töpreng az orawkai kis naiv, ücsörgő temetőszobor a távolban tűzesen kirajzoló kereszt előtt még sokáig, jól bírja a savas esőt annak a rég megboldogult asszonynak az ura, és az egész Galíciában pompázik a zöld.

„Itt mindenki követett el bűnt a másik ellen”, írja Andruhovics a régióról (melybe „mi” is beletartozunk). A „mi” Európánk kétségtelenül rettenetesen bűnös. És Uri Asaf, a magyar zsidó költő és festő így válaszol erre: „A táj nem áll bosszút, mindenre hallgat. Miközben mi az emlékezés iszonyatából táplálkozunk.” A belzeci per Münchenben rövid volt, 1963. január 8-tól 21-ig tartott. Mindössze egy személyt, Josef Oberhausert – talán ő volt a „der Meister”-nek nevezett főnök – találtak bűnösnek, négy és fél év börtönbüntetésre ítélték, további nyolc SS-t felmentettek.

A történelem azonban nemcsak démoni, hanem máskor héraikleitoszi elem is, így Milosz – elégikus, sőt olykor himnikus hangnemet csal elő. Mi meg mekkorát neveltünk, amikor egy titkos bejáraton, szinte négykézláb másztunk be a sárban a bobowai haszid temetőbe, és amikor főlegyenesedtünk, kitérült a mesés, szép, lány alkonyi táj.

COLIN COHEN

köszönöm, Hašek úr

Kafka utolsó napjai

Az öreg vonat olyan lassan dőcögött, hogy egy fűre gyalogos könnyen megelőzte volna. Az egyik kocsiban egy harminckilenc éves, magas, törékeny – és viaszápadt – férfi körbenézett, s azt látta, hogy akik még nem szálltak le, épp olyanok, mint ő – félholtak. Utolsó utazásuk ez. Némiképp arra is felkészült, hogy Kháron belép az ajtón, és az út hátralevő részét az ő felügyeletével teszik meg. Ezért egyáltalán nem lepte meg, amikor megjelent egy istenszerű, ám kalauznak öltözött lény.

– Ústí nad Zpomněním! – zengte az illető közönyösen. – Végállomás! Ústí nad Zpomněním!

Aztán átment a következő kocsiba, és a vonat nemsokára megállt egy lepusztult, elhagyatott, kis állomáson. Az utasok mintegy vezényszóra felálltak, és sorban, gépiesen elindultak a város hideg, hajnali fénye felé. Az élen haladó a közeli domb tetején egy fehér házat látott, a város egyetlen nagy épületét. Szinte világított a fűstsűrű ködben. Egymás mögött lépkedtek felé, mintha láncrea lettek volna fűzve. Amikor a magas, törékeny férfi a kapuhoz ért, lenézett a döglődő folyóra. A mögötte haladó köpcös férfi finoman meglökte, mire ő belépett a szanatóriumba, ahol egy rendíthetlenséget sugárzó nővér üdvözölt, s egy számozott kártyát nyújtott felé. A férfi átvette, majd leült egy közeli padra a többiek mellé. És várt, és várt. Sokáig várt, de nem bánta, mert nagyon ráért. Az örökkévalóságig. Alkonyatkor került sorra.

– Kafka úr – szólította meg a nővér a dossziéját tanulmányozva. – Be kell látnia, hogy ez egy vidéki intézet. A személyzet nem tud jól németül. Néme-lyik tagja egyáltalán nem tud.

– Belátom.
– Nem volna magának kényelmesebb valahol közelebb Prágához, netán Ausztriában?
– Az orvosom az itteni levegőt ajánlotta.
– Mondta, hogy nincsenek egyágyas szobáink?
– Nem számít.
– Akkor minden rendben. Černá? nővér elkíséri a szobájába.

Kafkának köhögési rohama támadt, és ösztönösen a zsebkendője után nyúlt. A rohama hosszú volt, heves, és amikor alábbhagyott, megnézte a zsebkendőjét, de nem tudta megállapítani, melyik vérfolt a legújabb. Ekkor Černá nővér – egy természetes nő, nagy fekete szemekkel – könnyedén áttemelte egy tolokocsiba, és elindult vele egy végtelennek látszó, ijesztően csöndes folyosón. Olyan sokáig mentek, hogy Kafka elveszítette az időérzékét. Leginkább a mennyezet ocsmány foltjaitól, melyek látványa előhívta tudattalanjából a rég ott rejlő rémalakokat. Végül a nővér begurította az egyik szobába, ahol egy Kafkával egykorú kövér alak épp felolvasott a füzetéből az ágya köré gyűlt többi férfinek:

„Dub hadnagy, akinek a fejébe szállt a szörnyű kotyvalék, ujjával megkopogtatta az asztalt, és váratlanul Ságner kapitányhoz fordult:

– A járasi kapitánnyal mindig azt mondogattuk: »Hafazásig, kötelességtudás, önmegtagadás: ezek az igazi fegyverek a háborúban«. Különösen sokat gondolkod erre mostanában, amikor hadseregünk belátható időn belül átlépi a határt.”¹³

A kövér ember itt elhallgatott. A többiek pedig, akik mintha Isten szavát hallgatták volna eddig, tanácstalanul néztek egymásra egy ideig.

- És? – kérdezte az egyik.
- Nem mondja végig? – érdeklődött egy másik.
- Uraim, nincs tovább – mondta a kövér ember. – Talán nem is lesz.
- Nem fejezheti be anélkül hogy lezárna a történetet – mondta egy harmadik.
- Nem tudom, mit mondjak maguknak.

A kövér ember hirtelen köhögni kezdett – éppoly hevesen, mint Kafka, csak zsebkendő nélkül –, aztán beletörölte a kezét a köntösébe, mely addig sem volt tiszta.

– Adna egy, ad egy aláírást a példányomra? – kérdezte félénken az egyik hallgatója.

- Minek? – mondta a kövér ember. – Mi hasznát venné most ennek?

A félénk férfi válaszul lehajtotta a fejét. A kövér sóhajtott, jobban mondva, nyögött egyet.

- Adj ide – mondta.

A félénk férfi nyomban felderült, és a köntöse belsejéből elővette a *Švejk*, egy *derék katona kalandjai*-t – a legfinomabb bőrből volt kötve –, odaadta a kövér embernek, aki gyorsan aláírta s visszaadta neki.

- Ó, köszönöm, Hašek úr – mondta az illető –, köszönöm.

- Jarda. A barátaim Jardának szólítanak.

- Jarda.

- Nos, uraim, ha megbocsátanak. . .

A férfiak válaszul elmosolyodtak, és főhajtással búcsúzva Hašektól, sietve kimentek. Eközben a nővér a szomszédos üres ágy mellé gurította Kafkát. Hašek röpké pillantást vetett Kafka jellegzetes arcvonásaira, és elvörösödött.

– Mi az – csattant föl –, nem elég, hogy a zsidók ellepték Prágát, már a halálos ágyamra is rátelepednek!

– Hašek úr, mondtam már, hogy tartsa meg magának az előítéleteit – emelte fel a hangját a nővér. – Nemsokára belátja, mennyire értelmetlen az elvakultsága.

- Ne aggódjon, a legtöbbjük nem ért csehül, a számokat kivéve.

– Néha még azokat se – dünnyögte Kafka, miközben az ágyba segítette a nővér.

– Szóval, beszél csehül. Kész csoda. És most össze akarnak zárni a csehül tudó kevés zsidók egyikével. Nővér, keressen nekem egy másik ágyat!

– Keressen maga! Kafka úr, ha bármire szüksége van, csak rázza meg ezt a csengőt az éjjeliszekrényén.

- Köszönöm, nővér.

– Köszönöm, nővér – utánozta gúnyosan Kafka hangját Hašek, miután elment a nővér. – Hol tanultál meg ilyen jól csehül, zsidó?

- Apám házában. Ragaszkodott hozzám.

- Miért?

- Mert ez a hazája. És az enyém is.

Válaszul Hašek mormogott valamit, majd elfordult és a fejére húzta a takarót.

Ez nem sokkal elalvás előtt történt. Mielőtt mindketten elaludtak.

– Franz Kafka! – visszhangzott egy érces hang Kafka fejében kétszer is, hogy az egész teste beleremegett. Amikor kinyitotta a szemét, Hašeket látta az ágy végénél, amint meglepett arckifejezéssel mered a lázlapjára.

- Te Franz Kafka vagy? – kérdezte epésen. – Franz Kafka, az író?

- Maga hallott rólam? – hebegte Kafka.

– Olvastam néhány elbeszélést, ha annak lehet nevezni azokat. Jobb szó rájuk a teljes értelmetlenség. Bogárrá változó ember, idéltlen büntetőtelep...

– Pont maga dönti el egy írás minőségét? Jaroslav Hašek, a legőcskébb fércművek szerzője? A részeket zagynálnak úgy, ahogy maga ír. Egy utcagyerek is összefüggőbben fogalmaz.

- Te mocskos. . .

Ekkor Hašek Kafka felé kapott, de elvettette az irányt, és felborította az éjjeliszekrényt, amelyen a csengő feküdt. Aztán felgyűrte a pizsamája ujját és odasúgta:

- Ideje egy kis pogromnak.

– Figyelmeztetnem kell – mondta Kafka, miközben félelem nélkül felült –, hogy apám bokszoló volt és kiképzett engem. Jól kiképzett. Még a mostani állapotomban is padlóra tudom küldeni magát. Főleg a mostani állapotában.

- Bokszoló? Csak nem Hermannek az apád?

- Én sose hívtam így, de valóban Hermann a neve.

- A Staromakon⁴ van kis boltja?

- Igen.

Válaszképpen Hašek – szinte akarata ellenére – elmosolyodott. Leengedte az öklét és az ágyára ült.

- Nahát! – mondta később. – Hiszen ő csehebb még nálam is.

- Az lehet – mondta Kafka.

- Tudod, ő az egyetlen prágai, aki engem asztal alá tud inni.

- Az is lehet.

- Miért nem láttalak velem sohasem?

- Nem járok kocsmákba és efféle helyekre.

- Hát nem is gondolnám az ilyenekről, mint te.

- Hogy értsem ezt?

- Egy irodalmár nem közösködik a magamfajta egyszerű népséggel.

– Úgy beszél, mint valami proli. Miközben a legjobban fizetett író nálunk. Még Čapek se keres ennyit. Szerintem maga egy nap többet kap a Švejkért, mint amennyit én egész életemben kerestem.

- Černá nővér toppant a szobába.

- Mi baj van? – kérdezte aggódva. – Csöngettek.

– Bocsánat, nővér – mondta Kafka. – Véletlenül felborítottam az éjjeliszekrényt.

A nővér közelebb jött, jelentőségteljesen Hašekra nézett, majd felemelte az éjjeliszekrényt és a csengőt.

- Kafka úr, ne hagyja, hogy erőszakoskodjon magával ez a vadember.

– Ó, ne tartson ettől, Černá nővér – mondta vidáman Hašek. – Ő a fia annak a Hermann Kafkának a prágai óváros főteréről, aki egyszer a pusztánézésével elnémított egy egész utcányi riccsajozót. Én már csak tudom! Ott voltam közöttük.

– Forduljon hozzám, ha nem hagyja békén – szólott vissza a nővér Kafkának kifelé menet.

- Ezt a javadra írom, zsidó – súgta Hašek. – Nem vagy spicli.

Rossz napok jártak Hašekra, néha egészen rosszak. És ez egyike volt az utóbbiaknak. Reggel olyan heves köhögés ébresztette, hogy egész testében rázkódott, és nem látott. Mikor elmúlt a roham és újra látott, azzal szembe-sült, hogy csupa vér és váladék a párnája. A rossz napokon fel tudott tápáskodni egy rövid sétára az udvaron, ám ilyenkor csak annyi ereje volt, hogy átkászálódjon a kerekesszékebe és végigguruljon a folyosón. Ez is valami, mondta magában. Legalább emlékezteti arra, hogy még él.

Maga mögött hagyva az ébredező Kafkát, épp kifelé gurult a szobából, amikor az ajtóban a mosolygó Černá nővérbe ütközött, aki egy nagyjából Hašek korú férfit kísért. Az illető is mosolygott, míg meg nem látta maga előtt a tolókosiban ülő férfit. Ekkor hirtelen elfordította a tekintetét. Láthatóan zavarban volt.

- Jó reggelt, Hašek úr – mondta.

- Már csak néhai – vetette oda Hašek, és elgurult a két érkező között.

- Kafka úr, látogatója van – mondta a nővér ünnepélyesen.

Hašek eközben minden erejével igyekezett messzebb gurulni a folyosón, de mikor elérte az első sarkot, már alig kapott levegőt. Öt egész percet kellett várnia, míg annyi erőt gyűjtött, hogy visszatérhessen a szobájába. Mikor végre elért a küszöb, azt látta, hogy a látogató Kafka ágyán ül.

- Max, meg kell tenned, amire kérlek – győzködte Kafka.

– Képtelen vagyok – esedezett a másik. – Kérj bármi mást. Testvérnél is több vagy nekem. Bármit megteszek. Ezt az egyet kivéve.

- El kell égetned őket.

- Képtelen vagyok.

- Kafka galléron ragadta Maxot, és rákiáltott:

- Azok az én dolgaim! Semmisítsd meg őket, hallod?! Semmisítsd meg!

- Max válaszul lesütötte a szemét.

- Ígérd meg! – erősködött tovább Kafka, de hirtelen elcsuklott a hangja.

– Megígérem – nyögte ki Max, aztán felállt és majdnem sírva az ajtó felé indult. Vakon elsietett volna Hašek mellett, ám az visszahúzta a zakójánál fogva. Max megfordult és meglátta Hašeket, aki lángoló tekintettel meredt rá ültéből.

- Mit akar? – súgta oda neki.

- Mit kéne elégetni? – súgta vissza Hašek.

- Miről beszél?

- Mit kell elégetnie?

– Nem hinném, hogy bármi köze volna ehhez – mondta Max, majd félretolta Hašek kezét, és továbbindult. Hašek utána gurult, amilyen gyorsan csak tudott.

- Brod! – kiáltotta, mikor belátta, hogy hiába igyekszik.

Max megállt, de nem nézett vissza. Hašek odagurult hozzá, kikecmergett a kerekesszékből, és hogy el ne essen, belekapaszkodott Maxba.

– Mire kéri? Mit égessen el? – makacskodott.
 – A regényeit – mondta Max, és majdnem sírva fakadt.
 – Azt is írt?
 Max bólintott.
 – Olyanok, mint a novellái? – kérdezte Hašek.
 – Jobbak.
 – Jobbak? És maga elégeti őket?
 – Mi mást tehetnék?
 Hašek maga felé fordította Maxot, hogy a szemébe nézhessen.
 – Milyen jogon tenné ezt?
 – Hogy én? – mondta szelíden Max. – Az ő írásai, nem az enyéimék.
 – És ő milyen jogon kér ilyet?! Az önző kis bibsi!
 – Eresszen!
 – Ide figyeljen, maga hitvány alak! Kiadja mindet. Az utolsó szóig.
 – Nem.
 – A legnagyobb író Prágában, és maga tűzre veti az életművét?! Átkozott legyen! Ekkora bűnre nincs bocsánat.
 – Hagyjon békén! – mondta Max, és ellökte magától Hašeket. A kövér ember a kőre huppant, Max pedig elisietett.
 – Nem teszi meg! Tudom, hogy nem!⁵ – kiáltotta utána Hašek, majd bemászott a tolószékbe és visszatért az ágyához.
 – Mi volt ez a kiabálás? – kérdezte Kafka a lefekvő Hašektől.
 – Nem hinném, hogy bármi köze volna ehhez.
 – Ismeri Maxot?
 – Ismerem.
 – Nagyon jó író, nem gondolja?
 – Annak, aki szereti az afféléket – mondta Hašek, miközben Kafkának hátat fordítva elhelyezkedett. Aztán a fejére húzta a takarót és így szólt:
 – Hazudtam.
 – Nem értem.
 – Amikor tegnap azt mondtam, hogy olvastam egy-két novelláját, hazudtam.
 – Hogy érti ezt?
 – Mindet elolvastam. Az összeset. Most is megvannak nekem otthon, Lipnicében – mondta, majd kis szünet után hozzátette: – Kafka úr, maga egy féltékeny emberrel beszélget. Aki féltékeny a maga tehetségére és teljesítményeire.
 – Maga?
 – Én kudarcot vallottam. Nem számít, milyen sok könyvemem vették meg, kudarcot vallottam. Én csupán elismerésre vágytam. Csak egy kis elismerésre. Hogy igazi írónak tartsanak, ne műveletlen firkászoknak. Tegnap azt mondta a könyveimről, hogy fércművek. Tudja, miért bőszüntem fel annyira? Mert a legtöbb kiadó ugyanezt mondta. Pontosabban, az összes. Ezért kellett önkiadásban megjelentetnem őket. Senkinek nem kellett. Nem azért, mert azt hitték, hogy nem lehet eladni – tudták, hogy kelendők lesznek. Hanem, mert fércművek.
 – Ha már a vallomásoknál tartunk – suttogta Kafka némi szünet után –, most én következem. Sose gondoltam, hogy a könyvei fércművek. Ezt csak úgy odavágtam. Én... Én mindegyiket szeretem. Minden oldalukat. Maga egy modern Rabelais, Hašek úr. Sőt, Cervantes! És sose bánja, ha a kiadók ostobábbak annál, semhogy ezt észrevegyék. A történelem magát fogja igazolni.

Azt mondja magáról, kudarcot vallott. De hadd mondjak el egy rövid történetet. Egy hónapja Prága utcáit járva egy csoport kamaszra lettem figyelmes, akik a maga könyvéből adtak elő egy jelenetet. A legrágárabbat, persze. Kívülről fújták az összes kitűnő mondatot. Általuk Švejk túléli magát, Hašek úr. Örökre fennmarad. Átadják a gyerekeiknek, azok meg az ő gyerekeiknek. Nekem van okom a féltékenységre. Ha meghalok, engem gyorsan elfelednek. Magát viszont... – mondta, és elöntötték a könnyek. Nem tudta, mikor sírt így utoljára – ha sírt ennyire valaha is.

– Kafka úr, ne legyen olyan biztos benne, hogy elfelejtik – mondta Hašek elcsukló hangon. – Ne legyen olyan biztos benne.

– Franz Kafka! – visszhangzott egy érces hang Kafka fejében, de most nem volt annyira ijesztő. Kafka kinyitotta a szemét, és Hašek mosolygó arcát látta maga fölött.

– Itt az idő – duruzsolta.

– Mire?

– Majd meglátja. Keljen fel és menjünk!

– Hova? Sajnálom, nincs erőm.

– De lesz – mondta Hašek, azzal besegítette Kafkát a kerek székbe, és lassan kitolta a folyosóra. Ott a meglepett Černá nővérből ütköztek.

– Hašek úr! – kiáltott fel. – Mit művel maga Kafka úrral?

– Ó, Černá nővér, kedves – rikkantotta fülig érő szájjal Hašek –, inkább azt kéne megkérdeznie, Kafka úr mit tett velem!

Miközben végighaladtak a szanatóriumon, Kafka az ocsmány mennyezetet nézte, de hiába meresztette a szemét, nem látta a rémalakokat. Hamarosan kijutottak az épületből a reggel gyönyörű napsütésébe. Hašek megállt és mélyet lélegzett.

– Nos, akkor? – kérdezte a tolószékben ülőt.

– Mit akkor? – kérdezett vissza a másik.

– Lemenjünk a folyóhoz?

– Mondtam, Hašek úr, nincs erőm.

– De együtt menni fog – mondta, és meg sem várva a választ, talpra állította Kafkát. Aztán a két férfi egymásra támaszkodva, lassan lesétált a dombról. Úgy kiegészítették egymást, mintha egyetlen egészséges test volnának.

Félúton a víz felé, Kafka megcsúszott egy kövön. Hašek derékon fogta őt medvemancsával, mellyel a vállát tartotta addig. Kafka viszonzotta a mozdulatot.

– Hívhatlak Frantának? – kérdezte kicsit később Hašek. Arca ragyogott a szinte vakító napfényben.

– Hívhatsz.

– Te pedig szólíts Jardának. Ahogy a barátaim.

Közben elérték a partot, és nem messze egy ladikot láttak, melynek evezőjénél egy árnyaszerű alak ült.

– Ó ránk vár, Franta – szólalt meg Hašek.

– Tudom – mondta Kafka.

– Itt van az ezüstpénzed?

Kafka elmosolyodott. Furcsa volt, hogy majdnem elfelejtette, hogyan megy ez.

– Félsz? – kérdezte.

– Egy kicsit – mondta Hašek. – És te?

– Már nem.

SZILÁGYI MIHÁLY FORDÍTÁSA

A fordító jegyzetei

¹ Képzelt cseh városnév Ústí nad Labem mintájára. Jelentése: Betorkollás a Feledésbe

² černá [cseh]: fekete

³ Idáig diktálta a Švejket a már súlyos beteg Hašek. 1923. január 3-án meghalt, és regénye befejezetlen maradt. A történetet – Švejk orosz földön átélte kalandjaival – újságíró barátja, Karel Vaněk kerekítette ki. Hašek művét Karikás Frigyes után Réz Ádám fordította magyarra.

⁴ A prágai Staroměstské náměstí (Óvárosi tér) közkeletű rövid neve

⁵ Max Brod (Prága, 1884 – Tel-Aviv, 1968) nem égette el, hanem kiadatta Kafka regényeit, majd 1939-ben Palesztinába menekült a maradék kéziratokkal. Halála után a titkárnője, majd annak két lánya örökölte azokat. Hosszú jogvita után 2012 októberében született meg a Tel-Aviv-i Bíróság döntése, mely szerint Brod szándékának megfelelően a zsidó irodalom tárházát – az Izraeli Nemzeti Könyvtárat – illeti a hagyaték. Az egyik svájci bank széfjében őrzött irathalmazra a Német Irodalmi Levéltár is bejelentette igényét. Egyes szakértők szerint jogosan, mert Kafka németül írta műveit, és ellentmondásosan viszonyult zsidó identitásához.

